

Tadqiqot **uz**

ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР МАВЗУСИДАГИ КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛЛАРИ

2020

- » Ҳуқуқий тадқиқотлар
- » Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар
- » Тарих саҳифаларидағи изланишлар
- » Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни
- » Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни
- » Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар
- » Педагогика ва психология соҳаларидағи инновациялар
- » Маданият ва санъат соҳаларини ривожланиши
- » Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши
- » Техника ва технология соҳасидаги инновациялар
- » Физика-математика фанлари ютуқлари
- » Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар
- » Кимё фанлари ютуқлари
- » Биология ва экология соҳасидаги инновациялар
- » Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари
- » Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

conferences.uz

No 21
31 октябрь

**"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 21-КҮП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ
3-ҚИСМ**

**МАТЕРИАЛЫ РЕСПУБЛИКАНСКОЙ
21-МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ДИСТАНЦИОННОЙ
ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИИ НА ТЕМУ "НАУЧНО-
ПРАКТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ"
ЧАСТЬ-3**

**MATERIALS OF THE REPUBLICAN
21-MULTIDISCIPLINARY ONLINE DISTANCE
CONFERENCE ON "SCIENTIFIC AND PRACTICAL
RESEARCH IN UZBEKISTAN"
PART-3**

ТОШКЕНТ-2020

УУК 001 (062)
КБК 72я43

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" [Тошкент; 2020]

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" мавзусидаги республика 21-кўп тармоқли илмий масофавий онлайн конференция материаллари тўплами, 31 октябрь 2020 йил. - Тошкент: Tadqiqot, 2020. - 26 б.

Ушбу Республика-илмий онлайн конференция 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясида кўзда тутилган вазифа - илмий изланиш ютуқларини амалиётга жорий этиш йўли билан фан соҳаларини ривожлантиришга бағишиланган.

Ушбу Республика илмий конференцияси таълим соҳасида меҳнат қилиб келаётган профессор - ўқитувчи ва талаба-ўқувчилар томонидан тайёрланган илмий тезислар киритилган бўлиб, унда таълим тизимида илфор замонавий ютуқлар, натижалар, муаммолар, ечимини кутаётган вазифалар ва илм-фан тараққиётининг истиқболдаги режалари таҳлил қилинган конференцияси.

Масъул мухаррир: Файзиев Шохруд Фармонович, ю.ф.д., доцент.

1.Хуқуқий тадқиқотлар йўналиши

Профессор в.б.,ю.ф.н. Юсувалиева Раҳима (Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети)

2.Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар

Доцент Норматова Дилдора Эсоналиевна(Фаргона давлат университети)

3.Тарих саҳифаларидағи изланишлар

Исмаилов Ҳусанбой Маҳаммадқосим ўғли (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси)

4.Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни

Доцент Уринбоев Хошимжон Бунатович (Наманганд мухандислик-қурилиш институти)

5.Давлат бошқаруви

PhD Шакирова Шоҳида Юсуповна (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги "Оила" илмий-амалий тадқиқот маркази)

6.Журналистика

Тошбоева Барнохон Одилжоновна(Андижон давлат университети)

7.Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар

Самигова Умида Хамидуллаевна (Тошкент вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш худудий маркази)

8.Адабиёт

PhD Абдумажидова Дилдора Раҳматуллаевна (Тошкент Молия институти)

9.Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни

Phd Вохидова Мехри Хасанова (Тошкент давлат шарқшунослик институти)

10.Педагогика ва психология соҳаларидаги инновациялар

Турсунназарова Эльвира Тахировна (Навоий вилоят ҳалқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

11.Жисмоний тарбия ва спорт

Усмонова Дилфузахон Иброҳимовна (Жисмоний тарбия ва спорт университети)

12.Маданият ва санъат соҳаларини ривожлантириш

Тоштемиров Отабек Абидович (Фарғона политехника институти)

13.Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши

Бобохонов Олтибой Раҳмонович (Сурхандарё вилояти техника филиали)

14.Тасвирий санъат ва дизайн

Доцент Чариев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

15.Мусиқа ва ҳаёт

Доцент Чариев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

16.Техника ва технология соҳасидаги инновациялар

Доцент Нормирзаев Абдуқаюм Раҳимбердиевич (Наманган мухандислик-курилиш институти)

17.Физика-математика фанлари ютуқлари

Доцент Соҳадалиев Абдурашид Мамадалиевич (Наманган мухандислик-технология институти)

18.Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар

Т.Ф.д., доцент Маматова Нодира Мухтаровна (Тошкент давлат стоматология институти)

19.Фармацевтика

Жалилов Фазлиддин Содиқовиҷ, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

20.Ветеринария

Жалилов Фазлиддин Содиқовиҷ, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

21.Кимё фанлари ютуқлари

Рахмонова Доно Қаҳхоровна (Навоий вилояти табиий фанлар методисти)

22.Биология ва экология соҳасидаги инновациялар

Йўлдошев Лазиз Толивович (Бухоро давлат университети)

23.Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари

Доцент Сувонов Боймурод Ўралович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

24.Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

Phd доцент Қаҳҳоров Ўқтам Абдурахимович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

25.География

Йўлдошев Лазиз Толивович (Бухоро давлат университети)

Тўпламга киритилган тезислардаги маълумотларнинг хаққонийлиги ва иқтибосларнинг тўғрилигига муаллифлар масъулdir.

© Муаллифлар жамоаси

© Tadqiqot.uz

PageMaker\Верстка\Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

ТАРИХ САҲИФАЛАРИДАГИ ИЗЛАНИШЛАР

1. Xudoyberdiyev Yangiboy Hikmatovich TURKIY TILLAR TARIXIGA NAZAR	
2. Юсупова Насиба Сафаровна XVII-XVIII АСРЛАРДА ҚОРАҚАЛПОҚЛЯРНИ БОСҚИНЧИЛАРГА ҚАРПШИ КУРАШИ.....	9
3. Kosimova Madina Shamsiddinovna, Matmurotova Muborak Kuziyevna CHOR ROSSIYASINING TOSHKENTNI EGALLAB OLISHI.....	11
4. Matmurotova Muborak Kuziyevna 2 - JAXON URUSHIDAN SO'NG O'ZBEKISTONNING ENERGETIKA VA NEFT-GAZ SANOATI	
5. Mustafayeva Lobar MILLIY UYG'ONISH DAVRI. BUXORO ADABIY MUHITI. MIRZO SAHBO	14
6. Шодиева Моҳира Пулатовна АБУЛҚОСИМ МАҲМУД ЗАМАХШАРИЙНИНГ ҚУРЪОНИ КАРИМ ТАФСИРИГА ОИД ИЛМИЙ ФАОЛИЯТИ.....	15
7. Хидирова Гўзал Рустам қизи КАМОЛИДДИН БИНОЙНИНГ “ШАЙБОНИЙНОМА” АСАРИ ТАРИХШУНОСЛИГИ	17
8. Tolibova Nigora Giyosovna AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA MADANIYATNING RIVOJLANISHI.	19
9. Eshonqulov Mirzohid Burxonovich TARIX FANINI O'QITISH METODIKASI	21
10. Toshmurodova Sarvinoz Quvondiq qizi Qoraqalpoq xalqi tarixining manbalarda yoritlishi.....	23

ТАРИХ САҲИФАЛАРИДАГИ ИЗЛАНИШЛАР

TURKIY TILLAR TARIXIGA NAZAR

*Xudoyberdiyev Yangiboy Hikmatovich
Navoiy viloyati Qiziltepa tumani
35-umumiyo o'rta ta'lif maktabining
tarix fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Maqolada turkiy tillarning hayotda tutgan o'rni, o'zbek tilining mavqeい bayon etilgan.Til har bir xalq ma'naviy hayotining tamal toshidir.Tilning sof saqlab kelgusi avlodlarga yetkazish har bir insonning vazifasidir.

Tayanch so'zlar: Qonun , BMT, Prezident, Bosh Assambleya

Tariximizga nazar tashlasak, IX-XII asrlarda O'rta Osiyoda forsiy va turkiy adabiyotining ajoyib durdona asarlari yaratildi.Garchi o'lkada rasmiy davlat tili sifatida arab tili va uning grammatikasi hukm surgan bo'lsa-da, biroq o'lkada mustaqil davlatlarning tashkil topishi va rivojlanib borishi davomida fors va turkiy adabiyot ham o'sib, uning zabardast vakillari ijodi sayqal topib bordi.Samarqand atrofidagi Yugnak qishlog'ida tug'ilib, Ahmad Yugnakiy nomi bilan tanilgan shoirning "Hibbatul-haqoqiy"(Haqiqatlar armug'oni) asari buyuk alloma ijodining yuksak cho'qqisi hisoblanadi.U olivjanob insonparvarlik g'oyalarini tarannum etishga bag'ishlangan. Mahmud Qoshg'ariy ijodiga to'xtalar ekanmiz bunda uning o'zida turkiy xalqlar, elatlар tarixi, madaniyati, urf-odatlar va udumlariga oid xilma-xil noyob ma'lumotlarni jam etgan mashhur "Devonu lug'atit turk"(Turk tilining lug'ati") nomli asari alohida ajralib turadi. Bu o'rinda o'zbek mumtoz adabiyoti taraqqiyotiga salmoqli hissa qo'shgan Lutfiy, Haydar Xorazmiy, Durbek, Gadoiy, Atoiy, Sakkokiy, Husayniy singari badiiy so'z sehrgarlarini nomini alohida tilga olib o'tish joizdir.Lutfiyning "Gul va Navro'z", "Zafarnoma", Haydar Xorazmiyning "Mahzunul asror"(Sirlar xazinasi") ,Durbekning "Yusuf va Zulayho" asarlari, shuningdek Atoiy,Gadoiy va Sakkokiy larning nafis g'azallari,she'riy meroslari o'zbek adabiyoti tarixida muhim o'rinn tutadi. Ulug' o'zbek shoiri, mumtoz she'riyatimiz sultonni Alisher Navoiyning katta ijodi ham shu davr bilan bog'liqdir. Alisher Navoiy ijodiga nazar tashlar ekanmiz, bunda yuksak insonparvarlik, vatanparlik, yurtparvarlik va erksevarlik g'oyalarini butun tarovati bilan namoyon bo'ladi. Navoiy she'riy ijodining choqqisi bo'lgan "Xazoinul ma'oniy", "Muhokamatul lug'atayn"("Ikki til bahsi") singari nasriy asarlari o'zbek(turkiy) tilining badiiy ko'rki va qudrati dovrug'ini olamaro taratishda mislsiz voqeа bo'ldi.

Sobiq O'zbekiston SSR Oliy Kengashining 1989-yil 21-oktabrda bo'lgan 11-sessiyasi "O'zbekiston SSRning Davlat tili haqida"Qonun qabul qilindi. Qonunda sobiq O'zbekiston SSRning davlat tili o'zbek tili ekanligi ta'kidlandi. "O'zbek tili respublika siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayotining barcha sohalarida to'liq amal qiladi "deb belgilab qo'yildi. 1990-yil 19- fevralda Qonunni amalga oshirish Davlat dasturi qabul qilindi.Qonun va Davlat dasturiga binoan mehnat jamoalari, o'quv yurtlari, korxonalar va davlat muassasalarida ish yuritish o'zbek tiliga o'tkazila boshlandi.

O'zbek tiliga Davlat tili maqomini berilishi, respublika ijtimoiy hayotida katta tarixiy voqeа bo'lib, mustaqillik sari ilk qadamlar edi.Bugun mustaqillikning 29 yilligini nishonladik va Prezidentimiz SH.Mirziyoyev BMTning Bosh Assambleyasining 75-sessiyasida o'zbek tilida nutq so'zlab, jahonda tilimizni ulug'vor ekanligini ta'kidlab o'tdilar.Keyingi vaqtarda ko'cha-kuylarda osib qo'yilgan reklamalardagi so'zlarni o'qib ajablanasan kishi.Ularda ruscha, o'zbekcha so'zlar aralash -quralash qilib yozilgan.Bunday kamchiliklarning oldi olinsa tilimizning sofligi yanada yaxshilanar edi.Bu qarashlarning hammasi yoshlarga tilni o'rganish naqadar muhimligini anglatadi.Biz uztozlar yosh avlodni ma'naviy kamolot sari chorlar ekanmiz, avvalo nutqidagi

kamchiliklarni bartaraf etishimiz lozim. Shunday ekan, tilimizning ravnaqi uchun hammamiz mas'ul ekanligimizni unutmaylik.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "O'zbekiston tarixi" 1-tom
2. "Yoshlik" jurnali
3. "Yuksak ma'nnaviyat - yengilmas kuch " asari

XVII-XVIII АСРЛАРДА ҚОРАҚАЛПОҚЛАРНИ БОСҚИНЧИЛАРГА ҚАРШИ КУРАШИ

*Юсупова Насиба Сафаровна
Сурхондарё вилояти Шўрчи
тумани 22-ўрта таълим мактаб
Тарих фани ўқитувчиси
Тел: +998996240193*

Аннотация: Фарғона водийси қорақалпоқлари XVII-XVIII асрлар давомида ўзига хос тарихий синовларни бошидан кечирдилар. Маълумки, XVII асрнинг ўрталарида келиб Жунғория худудида яшовчи бир қатор кўчманчи ойрот қабилалари бирлашиб кучли Ойрот хонлигини ташкил этадилар. Ушбу кўчманчи ойрот қабилалари илмий адабиётларда жунғорлар номи билан маълум. Жунғориядаги ойротларнинг феодал хонлиги (1635-1758) ўз таъсир доирасини кенгайтириш ва талон-тарож қилиш мақсадида қўшни халқлар устига тинимсиз ҳарбий юришларни амалга оширедилар. Айнан қорақалпоқлар тарихида бу хужумлар муҳим аҳамиятга эгадир.

Калит сўзлар: Қорақалпоқлар, жунғор, Россия империяси, Сирдарё

Жунғорларнинг 1723 йилдаги қорақалпоқлар яшаб турган худудларга хужуми қорақалпоқ ва қозоқларнинг катта бир қисмини Сирдарё қуи оқимига, қисман Хива хонлигига ҳамда уралолди даштларига кўчиб кетишлирига мажбур қилди. Жунғор феодалларининг муваффақиятли ҳарбий юришлари натижасида Сирдарё қорақалпоқларининг катта бир гурӯҳи ўзларининг доимий истиқомат жойларидан маҳрум бўла бошладилар. Натижада қорақалпоқ ва қозоқлар ўзлари яшаб турган азалий ватанларини ташлаб кета бошладилар. Эндиликда қорақалпоқлар қозоқлар билан биргаликда янги яшаш манзилгоҳларини қидира бошладилар.

Қозоқ феодалларининг тўхтовсиз хужумлари, уруғ-қабилавий келишмовчиликлар, 1762 йилги қозоқ феодалларининг шиддатли хужумлари, боз устига юқори ва қуи қорақалпоқлар ўртасидаги зиддиятлар Сирдарё қорақалпоқларини Тошкент, Бухоро, Самарқанд ва Фарғона водийсига қараб силжишларини тезлаштириди. Сирдарё қорақалпоқлари билан қозоқ гурухларининг бир гурӯҳи Орол томонга, иккинчи қисми эса Сирдарё бўйлаб Тошкент воҳаси томонга силжийдилар ва Фарғона водийсига келиб ўрнашиб қолдилар.

Қорақалпоқларининг жунғорлар билан бўлган жангларда қаттиқ қаршилик кўрсатганлари кекса авлод хотираларида, халқ оғзаки ижоди намуналарида, хусусан қўшиклиарида сақланиб қолинган. Уларда айтилишича қорақалпоқлар жунғорларга қарши Қоратоғ ғори (жанубий Қозогистон) атрофларида, қорақалпоқларнинг асосий қисми жойлашган Туркистондан унча узоқ бўлмаган жойларда кураш олиб борганлар. Жунғорларга қарши мардонавор курашган қорақалпоқ жангчи йигитнинг ўз халқига ва яқинларига айтган сўзлари афсоналарга айланган:

Қора тоғнинг тагида қолдим якка
Қалмиқнинг ўқи тегди қок юракка
Иргидим мина олмадим қора кўкка
Борсанг салом айт Исмадияр бекка.
Бизни элга бориб айтинглар Сир ёқалаб жойлашсин
Темир қозик қоқишиб отларини бойлашсин.
Аширбекни ўлди деб энди ўлашсин.

Жунғорларга қарши олиб борилган урушларга қарамай қорақалпоқлар, уларга тобе бўлиб яшадилар. XVIII асрнинг иккинчи ярмидаги сиёсий вазият қорақалпоқ халқини оғир ахволга солиб қўйди. Тўхтовсиз таъқиблар ва курашлар қорақалпоқларни Сирдарёнинг юқори оқими бўйлаб Тошкент воҳаси томонга ва Сирдарёнинг қуи жанубий-гарби бўйлаб Орол денгизи томон силжишига олиб келди. Бу эса Сирдарёнинг ўрта оқимининг жунғорлар томонидан ишғол қилиниши юқори ва қуи қорақалпоқларга бўлинниб кетишига сабаб бўлди. Юқори қорақалпоқлар жунғорларнинг сиёсий қарамлигини тан олсалар, қуи қорақалпоқлар эса 1743-1762 йилларгача қозоқларнинг Кичик жуз хонлиги тобелигига қолди.

Иложсиз қолган қорақалпоқлар бир томондан рус подшолигидан ёрдам сўраб, уларнинг қарамоғида, иккинчи томондан эса маҳаллий қозоқ жузлари зулмидан (қозоқ хонлигининг кичик жузи хони Абдулхайирхон) қочиб, Фарғона водийси томон юра бошлайдилар. П.П. Ивановнинг берган маълумотларига кўра Шигайхон (Барақхоннинг ўғли) 1748 йилда Намангандагача бостириб келганлигини маълум қиласди. Ўз навбатида Шигайхоннинг Фарғона водийсигача кириб келиши бу ерларга қорақалпоқларнинг кириб келишига ҳам сабаб бўлди.

Бу даврда қорақалпоқ ва қалмиқлар ўртасидаги муносабатлар ҳам жиддий кескинлашди. Қалмиқ хонлиги Россия харбий сиёсий кўмаги остида ўз қудратларини тиклаб олган эдилар. Сирдарё қорақалпоқлари қўшни халқларга нисбатан анчагина ёмон аҳволда эдилар. Умуман, XVIII аср биринчи ярмидаги ҳарбий-сиёсий воқеалар қорақалпоқларнинг бўлинниб кетишига сабаб бўлди. Бунинг устига қозоқ жузлари билан бўлган тўқнашувлар ҳам қорақалпоқларни тинка мадорини қуритган эди. Шунинг учун ҳам қорақалпоқлар ўзларига иттифоқчи қидириб, уларнинг бийлари Россия империяси таъсир доирасига ўтишни ҳам маъқул кўрдилар.

XVIII аср биринчи ярмидаги қорақалпоқ уруғ-жамоалари ўртасидаги ўзаро низолар, қарама-қаршиликлар уларни саросимага солиб кўйди. Қорақалпоқ уруғларидан бўлган ўн тўрт уруғи бийлари Россия империяси таркибига қўшилишга ҳайриҳоҳлик билдирилар. 1743 йил 10 ноябрда ўн тўрт уруғи бийлари тақорорий равишда Россия империяси таркибига киргандиларни эътироф этдилар.

Юқоридаги келтирилган материаллар қорақалпоқларнинг ҳар томондан сиқув исканжаси остида иложсиз қолиб охир оқибатда ўз истиқомат жойларини ташлаб кетишига мажбур бўлганликларини кўрсатади. Қорақалпоқларни жунгор феодалларининг юришларидан сўнг ўзларининг азалий ва анъанавий жойларини ташлаб, янги яловлар ва истиқомат жойларини истаб кетиб қолганликларини И.В.Пискунованинг “Сырдаръинские каракалпаки и Россия в XVIII веке” номли тадқиқот ишида ҳам кўрсатиб ўтилган.

XVIII аср биринчи чорагидан бошлаб, қорақалпоқлар Орол бўйи, Хива хонлиги ва Кўкон хонлигининг сиёсий ҳаётида муҳим рол ўйнади. Уларнинг маҳаллий аҳоли билан ўзаро иқтисодий-сиёсий ва маданий алоқалари кенгая борди. Ўз она юртларидан кетишига мажбур бўлган айрим қорақалпоқ гуруҳлари Хива хонлиги ва Фарғона водийси бўйлаб жойлашиш жараёнлари жадаллашди.

Фойданилган адабиётлар рўйҳати:

1. Пискунова.И.В. Сырдаръинские каракалпаки и Россия в XVIII веке автореферат на соиск. Ученой степени к.и.н. Нукус-1995
2. Толстова Л.С. Каракалпаки за пределами Хорезмского оазиса в XIX начале XX века Нукус 1983
3. П.П.Иванов. Казахи и Какандское ханство. Записки института востоковедение. VII. М-Л.-1939

CHOR ROSSIYASINING TOSHKENTNI EGALLAB OLSHI

*Kosimova Madina Shamsiddinovna
Xorazm viloyati Urganch tumani
6-son maktab tarix fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Chor Rossiysi tomonidan Toshkentning bosib olinishi harakatlari haqida malumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: mudofaa, Niyozbek, Kamolon , Turkiston viloyati, M.Chernyayev.

Toshkent Orta Osiyoning siyosiy, iqtisodiy, yirik, ma’muriy va savdo-sotiq markazlaridan biri hisoblangan. XIX asrning ikkinchi yarmida Toshkent shahrining 12 ta, ya’ni Labzak, Taxtapul, Qorasaroy, Sog’bon, Chig’atoy, Ko‘kcha, Samarcand, Kamolon, Beshyog’och, Qo‘ymas, Qo‘qon, Qoshg’ar darvozalar bo‘lgan. Har tomonidan shaharga kirish uchun qurilgan bu darvozalar soqchilar tomonidan qo‘riqlangan. Shaharni mudofaa qilish uchun qurilga devor ortida Kaykovus arig’ining suvi bilan to‘ldirilagan xandaqlar bo‘lgan. Toshkent to‘rtta – Beshyog’och, Ko‘kcha, Sebzor va Shayxontohur dahalariga bo‘linib, har bir daha o‘z oqsoqoli tomonidan boshqarilgan. XIX asr o‘rtalarida shahar aholisi 80 mingga yaqin kishini tashkil qilgan. Toshkentni egallash Rossiya imperiyasining O‘rta Osiyoni bosib olish uchun asosiy yo‘lak , harbiy qo‘shinlarning kelgusidagi harakatlari uchun asosiy yo‘lak, harbiy qo‘shinlarning kelgusidagi harakatlari uchun tayanch nuqta vazifasini bajara oladiga joy hisoblangan.

1864-yil M.Chernyayev Toshkentni qo‘lga kiritmoqchi bo‘ldi. Lekin uning bu rejasи amalgamoshmay 70 nafar askaridan ajrab Chimkentga chekinishga majbur bo‘ldi. Uning bu harakati natija bermagach 1865-yil Toshkent shahridan 25 km uzoqlikdagi Chirchiq daryosining chap sohilida joylashgan Niyozbek qal’asiga kelib uni jangsiz topshirishni taklif qiladi, lekin qal’a himoyachilar rad javobini berib, mudofaaga o‘tadi. Himoyachilar va istilochilarning o‘rtasidagi farq juda katta edi. Qal’a to‘xtovsiz o‘qqa tutilib, devorlari buzib tashlandi va bu joylardan bosqinchilar qal’aga kirib, uni egallashga muvaffaq bo‘ldilar. Oqibatda Niyozbek qo‘rg’oni dushman qo‘liga o‘tdi. Ushbu qal’aning qo‘lga kiritilishi M.Chernyayevga Toshkentni suv ta’midotidan uzib qo‘yish imkonini berdi. Uning buyrug’i bilan Chirchiq daryosidagi to‘g’on buzib tashlandi. M.Chernyayev boshchiligidagi istilochilar 1865-yilning may oyida bevosita Toshkentga hujum boshladi. Toshkent mudofaasida shahar himoyachilar va Qo‘qon xonligi qo‘shinlari amirlashkar Aliquli boshchiligidida qarshilik ko‘rsatdi. Jangda Aliqulining yaralanib vafot etishi istilochilarning qo‘li ustun kelishiga olib keldi. Toshkent himoyasiga Buxoro amirligidan kechikib kelgan qo‘shinlarning foydasi tegmadi. Chernyayev qo‘shinlari Kamolon darvozasi yonidan devorni buzib shaharga kirdi. Ularga toshkentlik sarbozlar va aholi shaharning har bir mahalla ko‘chasida tashkil qilingan to‘siquidarda qattiq qarshilik ko‘rsatdi. Toshkentning har bir qarich yeri uchun ko‘cha va mahallalarda janglar davom etdi. Asosiy jang Kamolon darvozasidan Xadradaqgi markaziy bozorga boradigan ko‘chada bo‘ldi.

Shahar qurol kuchi bilan egallab olingach, M.Chernyayev 17-iyunda Beshyog’och, Ko‘kcha, Sebzor va Shayxontohur dahalarining oqsoqollarini chaqirib muzokara o‘tkazdi. Muzokarada Toshkent qozikaloni va shaharning nufuzli kishilari ishtirot etdi. M.Chernyayev xalqaro doirada o‘z xatti-harakatlarini oqlash uchun Toshkentliklar o‘zlarini ixtiyoriy ravishda taslim bo‘ldi va axoli tinchligi uchun degan xatni imperator nomiga yozishlarini talab qiladi.

Harbiy istilochilik yurishlari natijasida bosib olingan hududlarda Turkiston viloyati tuzilib, unga harbiy qo‘shin qo‘mondoni, general-mayor M.Chernyayev gubernator qilib tayinlandi. 1865-yil 6-avgustda qabul qilingan “Turkiston viloyatini boshqarish to‘g’risidagi „Muvaqqat Nizom”ga muvofiq viloyatda harbiylashtirilgan boshqaruv tartiblari o‘rnatildi. Viloyat bo‘limlarining harbiy asosda tashkil qilinishidan maqsad podsho hukumatining kelgusidagi harbiy rejaliari amalga oshirilishida tayanch ma’muriy hudud vazifasini o‘tashi ko‘zda tutilgan edi.

Foydalilanigan adabiyotlar

1. S. Tillaboyev, A. Zamonov O‘zbekiston tarixi, darslik.
2. www.ziyouz.com

2 - JAXON URUSHIDAN SO'NG O'ZBEKISTONNING ENERGETIKA VA NEFT-GAZ SANOATI

*Matmurotova Muborak Kuziyevna
Xorazm viloyati Urganch tumani
10-son maktab tarix fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Maqolada 1950-1980-yillarda O'zbekistonning elektr energiya ishlab chiqarishi, elektr stansiyalarining barpo etilishi, neft-gaz konlarining topilishi va ularning zahiralari haqida malumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: elektr stansiya, neft, gaz, ko'mir, sanoat, qurilish, iqtisodiyot, muommolar, ishlab chiqarish, kon.

2-jaxon urushidan keyingi 50-80-yillar O'zbekiston tarixidagi murakkab davrlardan biridir. O'zbekiston xalqining fidokorona, buniyodkorlik mehnati tufayli respublika iqtisodiyoti anchagini rivojlandi. Ikkinci tomondan, SSSRda hukmron bo'lgan totalitar tuzum, ma'muriy buyruqbozlikning kuchayishi natijasida ijtimoiy, iqtisodiy va ma'naviy hayotda bir qator muammolar, noxush holatlar to'planib borib, pirovardida inqirozli vaziyatni keltirib chiqardi. 50-80-yillarda O'zbekiston sanoati ancha rivojlandi, qurilish ishlari kengaydi, yangi sanoat tarmoqlari barpo etildi. Respublika xalq xo'jaligini rivojlantirishda energetika sanoati muhim o'rinn tutdi. Shu boisdan, birinchi navbatda, elektr energiyasi tarmog'i kengaytirildi. 1950 -1980-yillarda 7-Shahrixon GESi, ikkita Namangan GESlari, ikkita Bo'zsuv GESlari, Chorvoq GESi, Xo'jakent GESi qurilib ishga tushirildi. O'zbek va tojik qardosh xalqlari birgalikda Tojikiston hududida O'rta Osiyoda eng yirik Qayroqqum GESini, Xisrav GESini qurib ishga tushirdilar. Gaz bilan ishlaydigan Angren, Taxiatosh, Navoiy, Sirdaryo, 2-Angren GRESlari qurilib ishga tushirildi. 1985-yilda O'zbekiston elektrostansiyalarining umumiyligi quvvati 9,9 mln kilovattdan ortdi. Shu yili 47,9 milliard kilovatt/soat, ya'ni 1940-yilga nisbatan 100 baravar, 1950-yilga nisbatan 18 baravar ko'p elektr energiyasi ishlab chiqarildi. Elektr uzatgich liniyalari qurilishi kengaydi. Respublikaning barcha elektr stansiyalari O'zbekiston yagona energosistemasiiga ulandi. Shuningdek, O'zbekiston, Qozog'iston, Qирг'изистон, Tojikiston va Turkmaniston respublikalarining yirik elektr stansiyalari Markaziy Osiyo yagona elektr sistemasiiga ulandi. Natijada sanoat, qurilish, transport, qishloq xo'jaligini elektrlashtirish ancha kengaydi, xonadonlarni elektr energiyasi bilan ta'minlash yaxshilandi.

Yoqilg'i sanoati o'sdi. 1950-yillarda Surxondaryo viloyatidagi Sharg'un toshko'mir koni o'zlashtirildi va yuqori sifatlari qo'ng'ir ko'mir qazib chiqarila boshlandi. 1960-yillarda Buxoro va Xorazm viloyatlaridagi Gazli, Jarqoq, Sho'rtepa, Sho'rchi, Qarantay yangi neft konlari o'zlashtirildi. 1970-yillarda Farg'ona vodiysida yangi neft konlari ishga tushirildi. 1959-yili qurilib foydalanishga topshirilgan Farg'ona neftni qayta ishslash zavodi ancha kengaytirildi. Zavodda texnika moylari, benzin, dizel yog'ilg'isi, parafin va boshqa 35 xil mahsulotlar ishlab chiqarish yo'lga qo'yildi.

O'zbekistonda yirik gaz industriyasini buniyod etildi. Gaz sanoati Buxoro va Qashqadaryo viloyatlarida yirik gaz konlarining izlab topilishi va o'zlashtirilishi bilan bog'liq ravishda yuksalib bordi. 50-yillarning ikkinchi yarmida «O'zbekneftegazrazvedka» tresti amalga oshirgan geologiya-qidiruv ishlari natijasida 1956-yili gaz zaxiralari 500 milliard kubometrga teng bo'lgan, foydalanishga eng qulay Gazli koni ochildi. Shuningdek, Muborak, O'rtabuloq, Qultak, Shapatti, Uchqir, Jarqoq, Taxiatosh, Qorovulbozor neft va gaz konlari topildi. Respublikamizda jami 100 dan ortiq neft va gaz konlari topilgan. Ularda 2 trillion kubometr gaz, 250 mln tonna neft zaxiralari borligi aniqlandi. 1959-yili Buxoroda neft va gaz qazib olishni yo'lga qo'yish maqsadida «Buxoroneftgaz» boshqarmasi tuzildi. 1960-yilda Shimoliy So'x-Farg'ona, Shimoliy So'x-Qo'qon gaz quvurlari qurilib ishga tushirildi. 1959-1965-yillarda O'zbekistondagi 37 shahar, 71 tuman markazi va 20 ta qishloq va aholi yashaydigan manzillar gazlashtirildi. 320 ta sanoat korxonasi, 3500 dan ortiq kommunal-maishiy korxonalar va 400 ga yaqin isitish qozonlari gaz bilan ishslashga tushirildi.

1964-1966-yillarda Muborak-Toshkent-Chimkent-Bishkek-Almati gaz quvuri yo'li qurilib foydalanishga topshirildi. Uzunligi 1317 km, diametri 720 mm li po'lat quvurlari orqali Qashqadaryo gazidan O'zbekistonning ko'pgina shaharlari, shuningdek, Qozog'iston va

Qirg'iziston xalqi bahramand bo'ldi. Keyingi yillarda Toshkent-Bishkek-Almati oralig'ida ikkinchi gaz quvuri qurildi. Shunday qilib, 1958-1980-yillarda Buxoro, Gazli va Qarshi tumanlaridan Toshkent-Bishkek-Almatigacha yotqizilgan gaz quvurlarining umumiyligi 5686 km ni (uning 3618 kilometri O'zbekistonda yotqizilgan), yillik quvvati 23 mlrd kubometr gaz yoqilg'isini tashkil etadi. 70-yillarda Muborakda qurilgan eng yirik gazni qayta ishslash zavodi yiliga 10 mlrd kubometr gazni tozalab berib turdi va yiliga 160 ming tonna oltingugurt ishlab chiqarishni ta'minladi.

Foydalaniman adabiyotlar

1. Umumta'lim maktablari tarix fani darsliklari.
2. www.google.uz
3. www.tadqiqot.uz

MILLIY UYG'ONISH DAVRI. BUXORO ADABIY MUHITI. MIRZO SAHBO

*Mustafoyeva Lobar
Buxoro viloyati Olot tumani
7- umumiy o'rta ta'lif maktabi
tarix fani o'qituvchisi
Tel: 3235363*

Annotatsiya: Ikki buyuk asr -19 asrning ikkinchi yarmi 20 asr boshlari - Turkiston madaniy hayotida tub o'zgarishlar davri bo'ldi. Birinchi rus-tuzem maktablari ochildi. Bunga javoban mahalliy ziyolilar tashabbusi bilan "usuli jadid" maktablari ish boshladi. Matbuot , teatr tushunchalari paydo bo'ldi. Rusiyaga yarim vassal Buxoroda ham milliy uyg'onish shabadalari esa boshladi. Quyida Buxoro adabiy muhiti va unda Mirzo Sahboning tutgan o'rni haqida ma'lumot beriladi .

Kalit so'zlar: Amir Abdulahadxon , tazkirachilik, Sadriddin Ayniy , "yangilik va haqgo'ylik qurboni".

Buxoro adabiy muhitida an'anaviy ikki tillilik bu davrda ham davom etdi. Madrasa ko'rganlarning deyarli hammasi arab va fors tillaridan xabardor edilar. Shoirlarning ko'pchiligi o'zbek tili bilan birga tojik tilida ham ijod eta olardilar. Amir Abdulahadxon siyosiy hayotninggina emas , adabiy hayotning ham eng e'tiborli vakili edi .Uning bobosi Amir Haydar "Sayyid" tahallusi bilan she'rlar yozgan bo'lsa , o'zi "Ojiz " tahallusi bilan ijod qilardi. Hukmdorlarning adabiyotga yaqinligi shu darajada ediki, ayrim tuman hokimlari , amaldorlar ham devon tartib qilgan edilar. Bu davr Buxoro adabiy muhitining xarakterli xususiyatlaridan biri ko'plab tazkiralalar tuzilgani edi. Abdulahadxonning rag'bati va himmati bilan Afzal Pirmastiy , Ne'matulla Muhtaram , Mirsiddiq Hashmat , Abdi kabilar tazkiralalar tuzib , an'anaviy tazkirachilikni yangi –yangi asarlar bilan boyitdilar. Mana shu tazkiralalar ichida Mirzo Sahbo nomiga ham duch kelamiz. . Uning nomi davrining barcha tazkiralarda uchraydi. U haqda Mirzo Somiy Bo'stoniydan tortib Sadriddin Ayniy , Mirzo Tursunzodagacha fikr bildirganlar.

" U shunday mard kishiki , - deb yozadi Afzal Pirmastiy , -nihoyatda donishmand , o'ta xushmuomala , himmati oliy marhamati baland , parhezkor , nihoyatda tetik , aqli , she'rshunoslik va baytshunoslikda tengi yo'q , tabiatni nozik , zehni o'tkir , she'rlari g'oyat go'zal , so'zleri fasohatli...devoni mukammal...asarlari ommaga maqbul va manzur...She'rining ta'biri va tahriri benihoya nozik , rang-barang , turkiy va tojikcha g'azallari mazmunan nihoyatda ho'b , qofiyalari benihoya marg'ub..."

Ismi sharifi Mirzo Hayit , Sahbo tahallusidir. Sahbo- qizil may deganidir. Buxoro viloyatining Vobkent tumanida tug'ilgan. Maktab savodidan so'ng madrasani tugatar- tugatmas Karmana hokimi Abdulahad hizmatiga kiradi. Ularning o'zaro munosabatlari juda yaxshi bo'lgan. Yosh valiahd Sahboning mard va tantiligini , salohiyatini qadrlagan. Abdulahad Buxoro amiri darajasiga ko'tarilgach , Mirzo Hayit uning saroyida eshik og'asi vazifasiga tayinlangan.1910-yili Abdulahadxon vaftetib , taxtga Olimxon kelgach Sahbo hayotining tashvishli kunlari boshlanadi. Oldingi lavozimidan olinib miroblik vazifasiga qo'yiladi. Ko'p o'tmay mirshablikka olinadi. Oxir –oqibat ishsiz qoladi. 1915- yildan unga siyosiy ayblar qo'ya boshlaydilar. Chor Rusiyasi siyosiy agentining ma'lumoti bilan qushbegi huzuriga chaqirtirilib gazeta o'qimaslikka tilxat olinadi , 1917- yil fevral voqealaridan keyin hurfikrliligi , jadidligi uchun qamaladi. 1918-yil Qabadiyonga surgun qilinib mahalliy hokim Muhammad Rahimbek tomonidan fojeali qatl etiladi.

1980- yili shoirning o'z qo'li bilan tuzgan dastxat devoni O'zFA Qo'lyozmalar instituti fondida saqlanayotgani aniqlandi. Devon 263 sahifadan iborat , 550 dan ortiq she'r joy olgan. Shularning 61 tasi o'zbek tilida .G'azal , muhammas , musaddas janrlarida yozilgan she'rlari bor. She'rlarining mavzusi asosan ishqiy.

Sadriddin Ayniy uning " yangilik va haqgo'ylik qurboni " bo'lganini ta'kidlagan edi , shunga ko'ra u ijtimoiy- siyosiy g'azallar ham yozgan bo'lishi kerak. Biroq hozirda e'lon qilinganlari ko'proq an'anaviy , devon adabiyoti namunalarini esga soladi. Ba'zi she'rlarida zamonnning bevafoligidan , xalq orasida insof , mehr- shafqat ko'tarilganidan noliydi. Shunday hollardagina bu she'rlar zamona sadolariga ohangdosh keladi.

Foydalilanigan adabiyotlar:

1. Sahbo.Tanlangan she'rlar, T.,Fan, 1991
2. O'zbekistonning yangi tarixi.Birinchi kitob,T.,"Sharq",2000

АБУЛҚОСИМ МАҲМУД ЗАМАХШАРИЙНИНГ ҚУРЬОНИ КАРИМ
ТАФСИРИГА ОИД ИЛМИЙ ФАОЛИЯТИ

Шодиева Моҳира Пулатовна
Ином Бухорий халқаро
илмий-тадқиқот маркази илмий ходими
Телефон: 99-757-12-83
Elektron pochta_ mohira.shodiyeva83@gmail.com

Аннотация: Мазкур мақолада, Маҳмуд Замахшарийнинг Қуръони карим тафсири бўйича сермаҳсул ижодий фаолияти ёритилган.

Калит сўзлар: Мутафаккир, устувор, Қуръон тафсири, бекиёс, мазмун-моҳият, тақводор.

Маълумки, қадими Хоразм заминида, азалдан жаҳон илм фани ва маданияти ривожига муносиб ҳисса қўшган, кўплаб буюк алломалар етишиб чиқкан. Абулқосим Замахшарий ана шундай улуғ сиймолардан биридир. Мутафаккирнинг тўлиқ исми Абулқосим Маҳмуд ибн Умар Замахшарий бўлиб, У ҳақидаги маълумотлар, асосан, ўрта аср араб манбаларида келтирилади. Маҳмуд Замахшарий 1075 йил 19-мартда Хоразмнинг Замахшар қишлоғида таваллуд топган. Замахшарийнинг ота-онаси саводли, тақводор, инсонлар бўлишган. Замахшарий диний ва дунёвий илмларга кизикувчан бўлиб, уларни тиришқоқлик билан ўрганган. Замахшарий беш йил Маккада яшаганлиги боис, У Жоруulloҳ (Аллоҳнинг кўшниси) деган шарафли лақабга сазовор бўлган [3:29]. Унинг кўп асарлари Маккада яратилган. Замахшарийнинг бизгача, турли соҳаларга оид, элликдан ортиқ асарлари етиб келган. У араб тили грамматикаси, лўғатшунослик, адабиёт, география, шунингдек, тафсир, ҳадис ва фикҳ илми бўйича асарлар яратган.

Замахшарийнинг тафсир илми бўйича фаолияти катта эътиборга молик.

Маълумки, Қуръони карим Аллоҳнинг қаломи, У Муҳаммад соллаллоҳу алайхи васалламга юборилган, ислом динининг муқаддас ва илоҳий мўжизаси ҳисобланади. Бу китоб мусулмон ҳалқларнинг турмуш тарзининг барча жабҳаларига алоқадор кўрсатмалар манбаи ҳисобланади. Чунки, Қуръони карим ҳар соҳани ўзида мужассам қилган илмий даражаси бекиёс, муқаддас китобдир. Қуръон оятларини ҳамма ҳар хил талқин қиласди. Шу боис, унинг оятларининг асл мазмун-моҳиятини тўғри англаш, ҳаттоки, араб ҳалқларининг ўзларига ҳам муайян қийинчиликлар туғдиради. Чунки, ҳаммма инсонлар ҳам, Қуръон оятларининг асл мазмуни ва иборалардан, кўзланган маъноларини англаб олишга салоҳияти етмайди. Шу боис, илмсизлик оқибатида, турли оқимлар, гуруҳлар, ақидапарастлар пайдо бўлишган. Демак, Қуръонни ўқиб, ўзига керакли маълумотларни ола билиши учун, унинг мураккаб томонларини тушунтириб, берадиган кўлланма бўлиши зарур. Бунга Қуръон оятларини фақат тафсир қилиш йўли билан эришиш мумкин. Замахшарийнинг бутун ислом оламида, жуда машҳур ва кенг тарқалган, Қуръони карим тафсирга оид “Ал-Кашшоф” асари, унинг илмий фаолиятида салмоқли ўринга эга, ушбу асар бугунги кунда Қохирадаги нуфузли Ал-Азҳар университетининг илму толиблари бошқа тафсирлар билан бир қаторда “Ал-Кашшоф” асарида Қуръони карим тафсирни ўрганмоқда [3:17]. Ушбу “Ал-Кашшоф” асари Замахшарий Маккада яшаган даврида, икки йил давомида (1332-1334) ёзилган [3:30]. Замахшарий ҳам тафсир ёзишдан аввал, кўплаб, Қуръон тафсирига бағишлиланган асарларни кунт билан ўрганган. Унинг устозлари Абу Бакр Абдуллоҳ ибн Талхат, Абу Мансур наср Ҳорисий, Абу Саад Шаққоний, Абул Хаттоб ибн Баттар каби машҳур олимлардир [3:53].

Унинг ўзи ҳам кўплаб шогирдлар тайёрлаган. Бироқ, у оила қурмаган, чунки, Замахшарий оила қуришдан кўра, шогирдлар тайёрлашни афзал билган. Унинг шогирдлари: Абулҳасан Али ибн Муҳаммад ал-Хоразимий, Муҳаммад ибн Абулқосим ибн Бойжук ал-Хоразимий, Абу Маҳосин Исмоил ибн Абдуллоҳ Товилий ва искандариялик Шихобиддин Аҳмад ибн Ҳусний Моликий ва бошкалар [3:54].

Замахшарийнинг “Ал-Кашшоф” асарнинг бош саҳифаси нахл сурасидаги ушбу **“وَنَزَّلَنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تَبِيَّانًا لِكُلِّ شَيْءٍ”** “Биз сизга ҳамма нарсани тушунтириш учун китобни нозил қилдик” 89-оят билан бошланган [7:3].

“Тафсир” сўзининг луғавий маъноси, “Изоҳ” деган маънони англатади. Шунинг учун,

Куръонда зикр қилинган ва тушунилиши мураккаб бўлган ўринларда, изоҳ берилган. Шу боис сўзлар, араб бўлмаган мусулмонлар учун шунингдек, бошқа тилларга ҳам айнан шу шаклда кириб борган. Шундай бўлсада, кўп ҳолатларда Қуръон сурә, оятлариниг тафсирига зарурат бор эканлиги кўриниб туради. Қуръонни тафсир қилиш, яъни, унинг сурә ва оятларини тушунтириб бериш, катта тажриба талаб қиласди, бу ҳолат Пайғамбаримиз Мухаммад алайҳиссалом даврларидан бошланган. Сабаби, у зотнинг атрофидаги саҳобалар оятлар мазмунини тушуна олган бўлсалар-да, бироқ, кўп ҳолларда, муайян ибораларнинг мазмун-моҳиятини Пайғамбаримиз алайҳиссаломдан сўраганлар. Шу сабабли, ўша даврда Қуръони карим оятларини тушунтириб берувчи, манбалар ҳақидаги тушунчалар шаклана бошлаган. Қуръон оятлари кўплаб, муфассирлар томонидан тафсир қилинган. Қуръони каримга бағишлаб, тафсир ёзиш - бу ғоятда шарафли ва жиддий ишдир. Тафсир қилиш учун, муфассир юксак ақл-идрокка ва илму салоҳиятга эга бўлиши зарур. Замахшарий яратган “Ал-Кашшоф” асари бошқа тафсирлардан ажралиб туради. Сабаби, муфассир Қуръони каримдаги балоғат сирлари ва унинг ўта нозик иъжозларини яхши билган. У аввало, маънони зикр қилиб, шундан кейин تلق ناف “агар айтсангиз” (фаин қулта) деб бу маъно хусусидаги бошқалар баҳсини келтиради. Ана шулардан кейин ўзи жавоб қилиб تلق “мен дедим” (култу) деб ўз фикрини билдиради [7:105]. Бу услугуб деярли барча сурасида қўллаган. Маҳмуд Замахшарийдан кейин, Қуръоннинг бошидан охиригача шарҳланган. Тафсир қуръон тартибига биноан тузилган. Оятларни шарҳлашда, кўпинча, аввал грамматик жиҳатдан таҳлил этилган. Сўнг қироатлардан ҳам фойдаланган. Шунинг учун бугунги кунгача Замахшарийнинг асарлари ҳамон долзарб бўлиб келмоқда. Замахшарийнинг ушбу “Ал-Кашшоф” асарини бугунги кунда, Қоҳирадаги нуфузли Ал-Азҳар университетининг илму толиблари ҳам, бошқа тафсирлар билан бир қаторда, ушбу асардан Қуръони каримни ўрганмоқда [3:31].

Шуни таъкидлаш лозимки, кўплаб устоз олимлар ва ёш тадқиқотчилар ўзларининг илмий ишларини Замахшарийнинг сермаҳсул ижодини турли жиҳатларини ўрганишга бағищлаганлар. Устозларимиз Убайдулла Уватов, Зоҳиджон Исломов, Алибек Рустамов, Саидағзал Сайджалолов, Н.Усмонов, Абдулбокий Турсунов, Исломилжон Ишанов, Абдулатиф Турсунов, шарқда А.З. Валидий, Мухаммад Козимбек, рус олимлари Крачковский, Боровков, ғарбда Броккелман, Зайончковский ва бошқалар илмий тадқиқотлар олиб боришиган [3:29].

Инсон қадри ҳар доим устивор бўлиб келган. Шу боисдан, Замахшарийнинг ижодини қадрлаб, унинг номини абадийлаштирган ҳолда Тошкент кўчаларидан бирига, мактабга ва жоме масjidга Замахшарий номи берилган.

Хулоса қилиб айтганда, Маҳмуд Замахшарий бошқа муфассирлар каби Қуръони каримнинг ўзидан фойдаланиб шарҳлаган. Шу боис, Қуръонда бир оят бошқа бир оятни янада кенгроқ очиб берган. Шунингдек, Пайғамбаримиз Мухаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳадислари, саҳобий ва тобеъийлар ривоятларидан ҳам фойдаланганлиги боис, шарҳ янада кенгроқ очиб берилган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абулқосим Маҳмуд ибн Умар Замахшарий. Ал-муфассал. Дорамор. –Уммон: 2004.
2. Маҳмуд Замахшарий. Ал-унмузаж. – Т.: Тошкент ислом университети, 2001.
3. Маҳмуд Замахшарий ва унинг “Кашшоф” асари мавзусидаги илмий-амалий семинар. –Т., 2019.
4. <http://shosh.uz/mutafakkirlar-mahmud-zamahshariy-1075-1144/>
5. http://www.ziyouz.com/index.php?option=com_content&task=view&
6. Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири, (таржима ва тафсири муаллифи Шайх Абдулазиз Мансур). –Т.: Тошкент ислом университети нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2004.
7. Абул Қосим Жоруллоҳ Маҳмуд ибн Умар аз- Замахшарий ал-Хоразими. Дорул фикр. –Туркия 2008.

КАМОЛИДДИН БИНОЙНИНГ "ШАЙБОНИЙНОМА" АСАРИ ТАРИХШУНОСЛИГИ

Хидирова Гўзал Рустам қизи
Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
Абу Райхон Беруний номидаги Шарқшунослик
институти стажёр-тадқиқотчиси
+99 899 841 66 15

Юртимиз тарихига бағишлиланган қадими манбаларни асраб авайлаш, келгуси авлодга етказиш, уларни чуқур ўрганиш ва тадқиқ этиш долзарб вазифалардан биридир. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси шарқшунослик институти ўзининг бой қўлёзмалар хазинасига эгалиги билан Марказий Осиё давлатлари ичида алоҳида ажралиб туради. Институтда юртимиз тарихига бағишлиланган ўрта аср ва ундан кейинги даврлар фанининг турли тармоқларига оид 26 минг жилдан отриқ қадими қўлёзма асарлар мавжуд. Ана шундай мўътабар манбалардан бири Камолиддин Биной қаламига мансуб "Шайбонийнома" асаридир.

Камолиддин Биной (857/1453, Ҳирот – 918/1512, Қарши) тарихда машхур форсийзабон шоир сифатида маълум. Унинг ижодидан 3 та ғазаллар девони тўпламлари, 2 та сайланма (мунтаҳаб) девон, Бехруз ва Баҳром сарлавҳали маснавий, "Мажмаъ ал-гаройиб" номли қасидалар тўплами, ҳамда кўплаб алоҳида ғазал, қасида, рубоий, қитъа кабилар бизгача етиб келган. Иккита тарихий асар – "Шайбонийнома" ва "Футуҳоти хоний" ҳам унинг қаламига мансуб. Шоирнинг ижоди фанда яхши ўрганилганини таъкидлаб ўтмоқчимиз.

"Шайбонийнома" асари Марказий Осиёнинг XV аср сўнги чораги ва XVI асрнинг бошларидағи ижтимоий-сиёсий тарихини ўрганишда муҳим аҳамиятга эга. Асар устида этнографлар, тарихчи олимлар бир қанча тадқиқотлар олиб борганлар. Тадқиқотчилар "Шайбонийнома" асаридан Марказий Осиё минтақасидаги ўз этник мансублигидан келиб чиқиб бирламчи манба сифатида фойдаланганлар. Чунки асарда XVI асрда Ўрта Осиё худудидаги кўзга кўринган қабилалар, уларнинг иирик вакиллари, ҳокимиятда тутган нуфузи ҳакида қимматли маълумотлар бор.

Қўлёзма нусхалари. "Шайбонийнома" асарининг қўлёзма нусхалари кўп. ЎзР ФА Шарқшунослик институти қўлёзмалари хазинасида асарнинг саккиз нусхаси (инв. № 844, 1633, 1632, 3331, 843, 5385, 1235, 3422) мавжуд ва институт томонидан нашр этилган "Шарқ қўлёзмалари каталоги"да уларнинг хари бири ҳакида батафсил маълумот берилган [13, Т. I, V, VII, X]. Улардан №844 инвентар рақамдаги қўлёзма нусхаси энг қадимиysi бўлиб, XVI асрда хоннинг шахсий котиби Мирзо Мўмин Мунший, айрим қисмлари (қ. За, 24а, 31а ва б.) шахсан Шайбонийхон томонидан насталиқ хатида шарқ қоғозининг икки хил турига кўчирилган. Жами 42 вароқ, ҳажми 22x31, 1 б бетида унвон мавжуд [13, № 315]. Асарнинг № 1633, 1632 рақамли қўлёзма нусхалари Хива хони Сайид Исфандиёр (1328/1910–1336/1918) нинг буйруғига биноан Мухаммад Юсуф томонидан, № 3331 рақамли қўлёзма нусхаси эса Мулла Жума Ниёзий Ҳивакий ўғли Мулла Муҳаммад Яъқуб томонидан турли йилларда кўчириб тайёрланган. Асар хоннинг буйруғи билан 1914–1915 йилда ўзбек тилига машхур хоразмлик тарихшунос ва адабиётшунос Баёний тахаллуси билан ижод этган Мухаммад Юсуф ибн Бобожонбек (1341/1923 йилда вафот этган) томонидан Хивада таржима қилинган ва №3422 инвентар рақами остида қўлёзмалар хазинасида сақланади.

Тарихшунослиги. Асар биринчилардан бўлиб XX аср бошларида рус мустамлакачилари томонидан Ўрта Осиёни ўрганиш мақсадида юборилган тадқиқотчилар эътиборини тортган. Шундай олимлардан бири россиялик машхур турколог олим, СССР Фанлар академияси академиги А.Н. Самойлович эди. У 1908 йилда Хивага Мухаммад Раҳимхон II ҳузурига ташриф буюради. У ташрифи давомида турк филологияси, хусусан, чигатой адабиёти бўйича бир қатор тадқиқотлар олиб боради ва келгусидаги тадқиқотлари учун қимматли адабий ва этнографик маълумотларга эга бўлади. Олимнинг XX аср бошларида Хива хонлиги адабий муҳити ҳакидаги қарашларини ф.ф.д., профессор Афтондил Эркинов ўзининг "Российская империя и Хивинское ханство" (русские: учений А.Н. Самойлович и путешественник В.Г. Ян в хивинском дворце в начале XX в.) деб номланган мақолосида чуқур тадқиқ этади [15, 84-91]. А.Самойловичнинг изланишлари натижаси ўлароқ, 1910

йил "Записки восточного отделения императорского русского археологического общества" тўпламида "Шейбани-наме. Персидские инсит библиотеки Хивинского хана" номли мақоласи эълон қилинди. Унда асарнинг кўллэзмасини Хива хони кутубхонасидан олганлиги ва расмга туширганлиги айтилади. Кўллэзманинг тўлиқ тавсифи берилиб, асар муаллифи, икки хил ҳусниҳатда ёзилганлиги ва унинг қўйпол, саводсиз ёзилгани хонга тегишли эканлигини тадқиқ қиласди [11, 0164-0176]. 1944 йилда УзССРнинг 20 йиллигига бағишланган тўпламда М.Сальенинг "Кемал-ад-Дин Бинаи и его покровители. "Дар" номли мақоласи эълон қилинади. М.А.Сальенинг сўзларига қараганда, 1945 йили Ўзбекистон ФА Шарқшунослик институтида асарнинг матни ва русча таржимаси зарур изоҳлар билан нашрга тайёрлаб қўйилган. Лекин у нашр этилмай қолган ва бу муҳим илмий ишнинг тақдирни маълум эмас. А.А. Семенов ҳам ўзбеклар ва Шайбонийхон ҳақида ўзининг бир нечта мақолаларида (1954) илмий изланишлар олиб борган. А.А. Семенов "Шайбонийнома" асари маълумотларидан шай боний ўзбек қабилалари ҳаёти ва келиб чиқиши муаммолари, Шайбонийхоннинг Темурийлар давлатини босиб олиш жараёнига бағишланган охирги илмий ишларида фойдаланган [12]. Р.Г.Мукминованинг 1954 йилда чоп бўлган "О некоторых источниках по истории Узбекистана начала XVI в." номли мақоласида Камолиддин Биноий ва унинг тарихий асарларининг тарихшуносликдаги ўрни, бу асарларнинг аҳамияти, уларнинг ўша давр тарихий асарларидан ўзига хос фарқли жиҳатлари ҳақида сўз юритилади. Тоҷикистонлик олим А.Мирзоев Биноий ва унинг илмий меросига бағишланган монографиясида (1957) унинг ҳар иккала тарихий асари тавсифини, бирбиридан фарқли жиҳатларини беради [10].

С.К.Ибрагимовнинг "Шейбани-наме" Бинаи как источник по истории Казахстана XV в." номли мақоласида (1959) асардаги этник маълумотларга тўхталиб ўтилган ва XV асрнинг 30-60 йилларида Қозогистон ҳудудидаги қабилаларнинг тўлиқ рўйхати берилмагани, факат Шайбонийхонни қўллаб- қувватлаган қабилалар эслатилгани айтилади" [7]. Ушбу олимнинг қозоқ ҳалқи тарихи манбаларига оид тадқиқотлари, шу жумладан, "Шайбонийнома"ни рус тилига қилган таржимаси ҳам, вафотидан (1960) сўнг жамланиб, 1969 йилда "Материалы по истории казахских ханств XV– XVIII веков" номли китоб таркибида нашр этилди (1969) [6].

Биноийнинг "Шайбонийнома" ва "Футухоти хоний" асарларини чукур ўргангандан ўзбек олимларидан Б.А.Ахмедов ўзининг "Неизвестная версия "Шейбани-наме" Бенаи" номли мақоласида (1965) уларни бир-бирини тўлдирувчи айнан бир асар эканлигини таъкидлайди. "Государство кочевых узбеков" номли асарида эса қўчманчи ўзбеклар тарихини ёритишида XV– XVI аср манбалари қаторида Биноийнинг "Шайбонийнома" асаридаги маълумотлардан кенг фойдаланган.

Бундан ташқари В.В.Бартольд [3], А.Н.Болдыров [4, 146-147], П.П.Иванов, В.П.Юдин, Стори Ч.А.лар ўз илмий ишларида Биноий асарларига мурожаат қилганлар.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, Камолиддин Биноийнинг "Шайбонийнома" асари фанда икки йўналишда ўрганилган: 1) асарни нашр ва таржима қилиш; 2) асардаги маълумотларга таяниб илмий тадқиқотлар эълон қилиш. Ҳар икки йўналишда ҳам асар олимлар эътиборида бўлган ва XVI аср Ўрта Осиё ижтимоий-сиёсий ҳаётидан ҳикоя қилувчи муҳим манбалардан бири саналади.

AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA MADANIYATNING RIVOJLANISHI.

*Tolibova Nigora Giyosovna
Navoiy viloyati Zarafshon shahar
10-umumiy o'rta ta'lim maktabi
tarix fani o'qituvchisi
Telefon raqami: 90 665 96 90*

Annotatsiya. XII asrning boshida Xorazmshohlar davlati Chingizzxon qo'shinlarining daxshati va ayovsiz hujumiga uchradi. Bu hujum 1219 yilda Xorazmshohlarning shimoliy chegarasida O'troq qal'asini zabit etishdan boshlandi va 1220-1221 yillarda Xorazmshohlar markazi Ko'han Urganch dushman qo'liga o'tdi.

Kalit so'zlar. Xorazmshohlar, Chingizzxon, Markaziy Osiyo, Shimoliy Hindiston, G'arbiy Eron, Xuroson, qo'zg'olon, Amir Temur, Movarounnahr.

Xorazmshoh qo'shinlari yaxshi qurollangan bo'lishiga qaramay, ichki nizolar va kelishmovchiliklarning kuchayganligi, qo'shining shaharlar himoyasi uchun bo'lib yuborilgan. Birlikning yo'qligi Chingizzxon hujumiga bardosh bera olmay tezda barbod bo'lishiga olib keldi. Shaharlar, madaniy markazlar vayron etildi, aholi qirg'inga uchradi. O'lka to'lig'icha mo'g'ullar mustamlakasiga aylandi. Markaziy Osiyoni turli tumanlarga bo'lib yuborgan mo'g'ul xonlari o'rtasidagi o'zaro nizolar va kurashlar ham avj oldi, bular hammasi mamlakatning ijtimoiy - iqtisodiy ahvoliga salbiy ta'sir ko'rsatdi, madaniyat o'choqiali so'ndi. Juda ko'p madaniy boyliklar, ilm maskanlari, madrasa va kutubxonalar yo'q qilindi, san'at va ilm-fan vakillari: olimlar, shoir va yozuvchilar, munajjimlar, me'mor va musavvirlar o'ldilar, tasodifan omon qolGANIARI esa Shimoliy Hindiston, G'arbiy Eron va Xurosonning turli viloyatiariga qochib, jon saqlab qoldilar. Shunday sharoitda mo'g'ullar va mahaliy amaldorlarning o'zboshimchaligi va jabr-zulmning kuchayib borishi xalq ommasining qo'zg'alishiga olib keldi. Bu xalq qo'zg'olonlarining eng yirigi - 1337 yitda Sabzavor shahrida boshlanib, qariyb 45 yil davom etgan sarbadorlar chiqishidir. Xalq ommasining ajnabiyligi istilochilar hamda mahailiy ezuvchilarga qarshi ayovsiz kurashi, Markaziy Osiyoda mo'g'ullar hukmronligini ancha zaiflashtirdi va ularga qarshi keskin kurash kuchayishi uchun qulay zamin yaratib berdi. Shunday sharoitda Amir Temur (1336 - 1405) maydonga chiqdi va ijtimoiy jarayonda tezda ko'zga tashlandi hamda mamlakat hayotida juda katta rol o'ynadi. Amir Temur tarqoq va uzoq urushlardan xonavayron bo'lgan Movarounnahr va Xuroson yerlarini mo'g'ullar mustamlakasidan ozod etib, yagona, mustaqil va mustahkam davlatga birlashtirdi. Uning markazi etib Samarqand shahri tanlandi. Amir Temur davlati o'z davrida Ovro'pa va Osiyoda eng yirik, mustahkam va rivojlangan davlat sifatida tanildi. Temur vafotidan so'ng ham XVI asr boshiga qadar uning avlodlari mamlakatga hukmronlik qildilar. Temuriylar davrida markaziy davlat ikkiga - Movarounnahr va Xurosonga ajralib idora etildi. Samarqand va Hirot bu ikki davlatning markazi bo'lib xizmat qildi. Ayniqsa, Temuriylar uzoq vaqt hukmronlik qilgan Shohrux, Ulug'bek, Husayn Boyqaro davrlarida madaniyat gullab yashnadi. Musulmon Sharqi, ayniqsa, Markaziy Osiyoning madaniyati tarixida Temur va Temuriylar hukmronlik davri - XIV asrning ikkinchi yarmidan XVI asrning boshlarigacha bo'lgan davr so'nggi umumiy tarixiy rivojlanishga juda ta'sir ko'rsatgan yorqin, sermazmun, samarali davr hisoblanadi. Bu davrda o'zbek tili adabiy til sifatida uzil - kesil shakllandi va Markaziy Osiyoning so'nggi madaniy rivojiga katta ta'sir ko'rsatdi. Bu yuksalish birinchi navbatda Amir Temur nomi va faoliyati bilan uzviy bog'liq bo'lsa, uning o'g'llari, nabira va boshqa avlodlari u boshlab bergan ijtimoiy - madaniy hayotidagi yo'nalişlarini davom ettirishga, Temuriylar saltanatining an'analarini saqlab qolishga harakat qildilar. Bu davrda o'zbek tili adabiy til sifatida uzil - kesil shakllandi va Markaziy Osiyoning so'nggi madaniy rivojiga katta ta'sir ko'rsatdi. Bu yuksalish birinchi navbatda Amir Temur nomi va faoliyati bilan uzviy bog'liq bo'lsa, uning o'g'llari, nabira va boshqa avlodlari u boshlab bergan ijtimoiy - madaniy hayotidagi yo'nalişlarini davom ettirishga, Temuriylar saltanatining an'analarini saqlab qolishga harakat qildilar. Markaziy Osiyodagi IX - XII asrlardagi ilm-fan, madaniyatning gurkirab yashnashi Markaziy Osiyo xalqlari tarixida ilk Uyg'onish davrini tashkil etgan bo'lsa, XIV asr oxiri va XV asr boshi mo'g'ullar mustamlakachiligidan qutilib, mustaqil davlatning shakllanishi va rivoji asosida madaniyatda yana ko'tarilish va keskin rivoj ro'y berdi. Bu davrni

madaniyatdagi keskin ravishda bo‘linib qolgan, Uyg’onish davrining yakuni - so‘nggi Uyg’onish davri deb atash mumkin. Bu ko‘tarilish avvalgi madaniy yutuqlarga, ularni yanada yuksaltirish va zamona ma’naviy talablari asosida yangilash natijasida vujudga keldi. Bu davrda arab tili qisman fan tili bo‘lib qolsa-da, asosan ilm va badiiy adabiyot, san’at tili sifatida turkiy va forsiy tillarning mavqeい kuchayib, asosiy o‘ringa chiqdi. Davlat ishlari ham shu tillarda olib borildi.

Foydalaniman adabiyotlar ro‘yxati.

1. Amir Temur va Temuriylar davrida madaniyat va san’at.T.,1996.
2. I.A.Karimov. Amir Temur – faxrimiz, g’ururimiz. Xalq so‘zi. 1996 y, 25 noyabr.
3. www.google.com

TARIX FANINI O'QITISH METODIKASI

*Eshonqulov Mirzohid Burxonovich
Marg'ilon shahar 19-maktab
tarix fani o'qituvchisi
tel:90-160-63-00
e-mail:mirzohid@inbox.uz*

Annotatsiya: maqolada tarix fanini o'qitish, ajdodlar merosini o'quvchilarga yetkazish, tarixiy davrlarni yoritish, o'quchilarda o'z xalqi tarixidan faxrlanish hissini shakllantirish kabi masalalarga e'tibor qaratilgan

Kalit so'zlar: tarix fani, tarixiy an'analar, ajdodlar merosi, O'zbekiston tarixi

Taniqli metodist A.I.Strajev aytganidek: «Tarix o'qitish metodi tarixiy material bo'yicha qilinadigan ana shu mantiqiy operatsiyalardan tashkil topadi». O'qitish metodlarini ba'zan o'quvchilarning bilish faoliyati, faollik darajasiga qarab klassifikatsiyalash tavsiya qilinadi. Bu tarzda ajratish o'qitish metodlaridan ko'ra, ko'proq o'qitishning umumiy xarakteriga taalluqlidir. 60-yillarda tarix o'qitish metodlari va ularni klassifikatsiyalash turlicha hal qilindi. Metodist A.I.Strajev «Tarix o'qitishning tashkil etilishi, metodlari va vositalari tarix fanining ma'lum ta'lim-tarbiya vazifalarini amalga oshirishga xizmat qiladi»— deydi. Biroq, u ham o'qitishning asosiy metodlarini tarixiy jarayonning o'zini o'rganish metodidan iborat qilib qo'yib, masalada noaniqlikka yo'l qo'yadi. A.I.Strajev quyidagi o'qitish metodlarini tavsiya qiladi: 1) tarixiy faktlarni o'rganish metodlari; 2) xronologiyani o'rganish metodlari; 3) mahalliy tarixiy voqealarni o'rganish metodlari; 4) asosiy tarixiy tushunchalarni shakllantirish metodlari; 5) sabab-natija aloqalarni o'rganish metodlari; 6) tarixiy jarayonning qonuniyatlarini ochib berish metodlari. Ma'lumki, tarix o'qitish — o'qitish va o'rganishni tashkil etish jarayonidan iborat.

O'qitish metodikasida tarix ta'limi metodlari tizimining yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi va bu sohada yagona fikr bo'lmaganligi o'rta ta'lim va o'rta maxsus ta'lim tizimida tarix o'qitish amaliyotida jiddiy kamchiliklarga olib keldi. Ko'p hollarda o'quvchilar o'qitish metodlari va usullarini tanlashda dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarga faqat tayyor bilim berish, ya'ni ularni o'qitish (ta'limning bir tomonini)ni ko'zda tutib, o'quvchilarning o'rganishi (ta'limning ikkinchi muhim tomonini)ni uyushtirish, unga rahbarlik qilish, bilish, malaka va qobiliyatlarini sistemali ravishda o'stirib borish kabi muhim momentlarni e'tibordan chetda qoldiradilar. Shuningdek, o'qitishning metod va usullarini tanlashda o'quv materialining mazmunidagi o'ziga xosliklarni, uning ta'lim-tarbiya vazifalarini, o'quvchilarning bilimi va malakalarini e'tiborga ola bilmaslik hollari ham shunday jiddiy kamchiliklar jumlasidan edi. Bu hol ma'lum darajada o'quvchilarning tarix predmetiga qiziqishlari pasayishiga, umumiy ta'lim-tarbiya ishlarining natijasiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Shu bilan birga, o'rta ta'lim va o'rta maxsus ta'lim tizimida amaliyotida, ayniqsa keyingi yillarda o'quvchilarni tarix predmeti vositasida tarbiyalashda, uni o'qitishni ilmiy asosda olib borish, ta'lim-tarbiya ishlari samaradorligini oshirish sohasida ko'pgina ilg'or tajribalar to'plandi va umumlashtirildi. Belgilab bergen muhim vazifa — tarixiy bilimlarning samaradorligi va sifatini oshirishning muhim sharti va vositalaridan biri bo'lgan bu ishlar tarix o'qitish metodlari sistemasini va metodik usullarini ham ilmiy asosda ishlab chiqish va amalda ulardan muvaffaqiyatli foydalanish imkoniyatini beradi.

O'zbekiston xalqlari tarixini o'rganish o'quvchilarning bu tarixiy an'analar va olivjanob fazilatlar manbalarini, ular mustahkam zaminga egaligini, tarixan tarkib topganligini, avloddan avlodga o'tib, mazmunan boyib borganligini, jamiyatning ravnaqi va farovonligi, insonlarning ma'naviy kamoloti uchun hizmat qilib kelganligi, ularni bundan keyin ham asrab-avaylab davom ettirish, avlodlarimizning insoniy fazilatlariga sodiq bo'lish o'zlarining muqaddas burchlari ekanligini anglab olishlariga yordam beradi.

O'zbekiston xalqlari tarixini o'rganish o'quvchilarni avlodlarimizning ko'p ming yillik madaniy va ma'naviy merosi, ularni jahon ilmiy tafakkuri va madaniyati taraqqiyotiga qo'shgan ulkan hissasi bilan tanishtirish, madaniyatimizgning benazir allomalari nomlarini hurmat bilan tilga olish, ular bilan fahrlanishga, milliy iftixor tarbiyasini amalga oshirishga yordam beradi. Shunday qilib, O'zbekiston xalqlari tarixi o'quvchilarining milliy ongini o'stirishda, o'zlikni anglashida, ular siyosiy madaniyatini oshirishda, mustaqil respublikamizning ijtimoiy

faol va ma'naviy barkamol kishilarni haqiqiy inson, vatanparvar qilib tarbiyalashda juda katta imkoniyatlarga egadir. Maktabda O'zbekiston xalqlari tarixini o'qitishning bu imkoniyatlaridan samarali foydalanish o'qituvchiga, uning mazkur tarixning yangilangan mazmunini, uni o'qitish uslubiyatini mukammal bilishiga, ta'lif va tarbiya ishlarini ilmiy asosda uyushtira olishiga bog'liqdir.

Tarix o'qitish metodikasi o'zining mustaqil tekshirish predmetiga ega. O'rta ta'lif va o'rta maxsus ta'lif tizimida tarix fanining o'qitilishi va o'qitish jarayonining o'rganilishi tarix o'qitish metodikasining predmetini tashkil etadi.

Foydalilanilgan adabiyotlar:

1. U.Jo'rayev. 7-sinf Jahon tarixidan o'qituvchilar uchun metodik qo'llanma.-T.: 2000
2. N. Norqulov, U.Jo'rayev . 8-sinf O'zbekiston tarixi. Sharq. T. 2000
3. J.Raximov. 9-sinf O'zbekiston tarixi. Toshkent. 2000

QORAQALPOQ XALQI TARIXINING MANBALARDA YORITLISHI

Toshmurodova Sarvinoz Quvondiq qizi
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi
toshmurodavasarvinoz@gmail.com
telefon:+998996705112

Annotatsiya: Maqlada Qoraqalpoq xalqining kelib chiqishi, uning xalq bo‘lib shakllanishi va yuksalishi haqida manbalar asosida yoritilgan. Ayniqa uning alohida xalq bo‘lib shakllanishidagi kurashlari va o‘ziga xos milliy namoyondalari atroflicha bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: “чёрные клубки”, orolbo‘yi xalqlari, Qaypxonning va Murod shayx, Xiva tarixi bo‘yicha bir qancha sahifalar”

Barchamizga ma’lumki O‘zbekiston ko‘p millatli xalqdir. Hozirgi kunda O‘zbekiston hududida 130 dan ortiq millat va elat vakillari yashaydi. Bu millat va elatlar bir vaqtida paydo bo‘lgan emas, ular asrlar davomida O‘zbekiston hududida shakllangan. O‘tmishda barcha turkiy xalqlar birlashib yashashgan. Ayniqa o‘zbek, qozoq ,qirg’iz, qoraqalpoq, turkman ,tojik xalqlari bir biriga qardosh xalqlar hisoblanadi. Bularidan eng ahil xalq o‘zbek va qoraqalpoq xalqidir. Hattoki hozirgi kunda ham ular bir zaminda yashashmoqda. Qoraqalpoq va o‘zbek xalqi tarixi bir-biri bilan chambarchas bog’liqdir.Bu xalqlarni na til na millat na din na yurt ajrata oladi. Qoraqalpoqlar azal-azaldan janubiy va janubiy sharqiy Orolbo‘yi, ya’ni hozirgi qoraqalpog’iston Respublikasi hududida yashaganlar.Qoraqalpoqlar aynan shu joyda ya’ni Orol va Amudaryo bo‘ylarida vujudga kelganlar, garchi keyinchalik vaqt-vaqt bilan alohida-alohida qismlarga bo‘linib, boshqa o‘lkalarga ko‘chib ketgan bo‘lsalarda ammo oxir oqibatda ular o‘z ajoddlari vatanlariga qaytganlar.

Dastlab qoraqalpoqlar bir necha qabilalar uyushmasidan tarkib topgan bo‘lib qadimdanoq yaxlit elat bo‘lib shakllana boshlagan. Ularning eng qadimi ajoddlari eramizdan avvalgi birinchi asrda Orolning janubiy sohillarida o‘rnashgan massaget qabilalaridir. Ular orasida apasioq qabilasi qoraqalpoqlarning xalq sifatida shakllanishida katta ro‘l o‘ynagan.Keyinchalik orolbo‘yida bijanaklar va o‘g’uzlar shakllangan. Qoraqalpoqlar ham bijanaklar negizida VIII-X asrlarda xalq sifatida shakllana boshlagan. X asrda o‘g’uz va qipchoqlarning siquvi sabab bijanaklarning bir qismi Volga ortiga Janubiy rus yerlariga ko‘chib o‘tadi.Shu sababli XII asr rus yilnomalarida ular “чёрные клубки” (qoraqalpoq)deb ataladi. Volga va Ural daryolari oralig’ida qolgan bijanaklar joylashgan hududni qipchoqlar bosib oladi va natijada ular qipchoqlar bilan aralashib ularning yilini qabul qiladi. XIII asrda Chingizzonning Xorazmshohlar davlatiga hujumi natijasida Amudaryo to‘g’onini buzib yuboradi. Suvsiz qolgan Orolbo‘yi aholisi Sirdaryo bo‘ylariga ko‘chib ketadi. XV-XVI asrlarda qoraqalpoqlar Nog‘ay xonligi tasarrufida bo‘lgan.XVII asrda qalmoqlar hujumi natijasida qoraqalpoqlar yana ko‘chishga majbur bo‘ladilar. Bu safar ular Orol va Sirdaryo bo‘ylariga kelib o‘rnashadilar. XIX asrga kelib qoraqalpoqlar Xiva xonligi tasarrufida bo‘ladi.Keyinchalik Rossiya bosqini davrida Qoraqalpoqlar ham Xiva xonligiga o‘xshab Rossiya mustamlakasiga aylanadi. Aynan Rossiya bosqini davrida mustamlakasi davrida tabiiy biyliklarni aniqlash va aholi haqida koproq ma’lumotlarga ega bo‘lish maqsadida ruslar tomonidan ko‘plab ekspeditsiyalar,savdo karvonlari,elchilar va rus olimlari jo‘natiladi. Shu o‘rinda qoraqalpoqlar yashaydigan hududlar ham o‘rganiladi.Buning natijasida qoraqalpoq tarixini o‘rganishga doir qimmatli ma’lumotlar to‘planadi.[1]

Qoraqalpoqlar haqida XVIII asr rus hujjalariada ko‘plab uchraydi. Masalan: Mehmet Mirzo Tevkele podsho hukumatining topshirig’i bilan qozoq yerlarida 1731-yildan 1733-yil 14-yanvarigacha bo‘lgan va u kun sayin bo‘lgan voqealarni yozib borib jurnal yurgizgan. Bu jurnalda qoraqalpoqlar hayoti ko‘rsatilgan. Unda qoraqalpoqlar xoni Qaypxonning va Murod shayxning xotiralaridan parchalar keltirilgan.

1734-yilda senatning obersekretari I.K.Krilov loyihasi bo‘yicha Orenburg ekspeditsiyasi tuziladi. Uning “Цветуще состояние Российского государство” asarida qoraqalpoqlar haqida ma’lumotlar bor. P.I.Richkov o‘sha davrda “Qirg’iz qaysaq va qoraqlpoq o‘rdasi haqida xabarlar” degan proyektida Or daryosining bo‘yida yangi qal’a solish, shuningdek qoraqalpoqlar bilan aloqa o‘rnatish va hakozolar haqida aytildi. 1740-1743-yillardagi Dmitriy Gladishev va Ivan

Muravin boshchiligidagi Orol dengizi va Xiva ekspeditsiyasi materiallari ham ahamiyatlidir. XVIII asr olimi P.I.Richkovni "Orenburg Lamonosovi" ham deb ataydi. U 1744-yilda "Orenburg kompaniyasining boshlanishi va ahvoli haqida xabar" asarini yozadi. P.I.Richkov qoraqalpoqlar bilan uchrashgach "Tatarlar haqida qisqacha xabarlar" asarida mahalliy ahali haqida ham ma'lumot beradi.[1]

1780-1781-yillarda Mandiyar Bekchurin Buxoroga sayoxat qilgan va kundalik yurgizgan. Bu kundalikda 1-marta professor X.Z.Ziyayev asarida e'lon qilingan. U qoraqalpoqlarning Janadarya(Yangidaryo) davri tarixi bo'yicha bizga ma'lumot beradi.Bekchurin kundaligida qoraqalpoqlar haqida shunday ma'lumotlar uchraydi: qoraqalpoqlar dehqonchilik bilan shug'ullanadi.Ular 200 ovulni tashkil etadi. Ular Erali Sulton boshchiligidagi qozoq ulusiga qoshilib g'alla bilan soliq to'laydi.[2]

Qoraqalpoqlar tarixi Munis(1778-1827), Ogahiy(1809-1874) va Bayoniy (1859-1923) asarlarida ham yoritilgan. Munis asarlarida qoraqalpoq o'lkasi tabiat, tabiiy geografik sharoitlari, Amudaryo Orol dengizi tasvirlanadi.XX asr saroy tarixchilari asarlarida ham qoraqalpoqlar haqida ma'lumotlar mavjud. Unga Mulla Muhammadning tarixiy asari bo'lgan "Tarixi jahonnomai"ni misol keltirish mumkin. Mashhur sharqshunos olim N.F.Xankov (1822-1878) asarlarida orolbo'yi xalqlari haqida ma'lumot beriladi. U Orenburg general gubernatorligida xizmat qilgan va 1839-yida Perovskiy tomonidan uyushtirilgan ekspeditsiyada qatnashgan. 1841-yilda Buxoro elchiligining tarkibida bo'lgan.XIX asrda Rossiya Fanlar Akademiyasi "Orol dengizi va Xiva xonligi atrofidagi yerkarning xaritasini izohnoma" asarini yaratadi.U Orol dengizi haqida yozilgan birinchi tarixiy-jug'rofik asar hisoblanadi. Rus olimi V.V.Grigorevning ham "Rossiyaning O'rta Osiyo bilan munosabatlar tarixi asarida qozoq va orolbo'yi xalqlari haqida ancha batafsil ma'lumotlar uchraydi. A.I.Butalikov 1848-1849-yillarda Orol dengizida hidrografik ish yurgizadi. Flatiliyada umuman 27 kishi bo'lgan. Ular orasida Tamash Foma Berner,K.E.Pospelov,A.I.Maksheev va boshqalar bo'ladi. Ular birinchi marta "Возрождение","Бэллинггаузен","Лазарев" orollarini ochadi. Butakovnin 1850-yilda tuzgan Orol dengizi xaritasi dengiz vazirligi tomonidan bosib chiqariladi. Uning 1872-yida "Туркистане Ведомости" gazetasida joriy etilgan"Xiva tarixi bo'yicha bir qancha sahifalar", "Muhammad To'ra so'fining Qo'ng'irot shahrining o'z qo'liga olishi va o'Idirilishi"degan asarlar bor.[3]

N.I.Veselovskiy ni qoraqalpoqlarning baliq ovalash qurollari bo'yicha asari bor. A.Kunning "Xiva xonligining madaniy oazisi"va "Xiva xonligi bo'yicha sayoxat asarlar" mavjud. Bundan tashqari u Xiva xonlari arxivini ham o'rgangan.L.S.Berg 1968 yilda orol dengizi monografiyasini yaratadi. Bu asarlar muhim darajada orolbo'yi aholisi haqida aniq ma'lumotlar beradi.

Qoraqalpoq xalqi tarixini o'rganishda XX asrning 30-yillarida ham bir qator ishlar qilindi. Masalan: 1935-yilda Moskva va Sank-Peterburg olimlari "Qoraqalpoq tarixi bo'yicha materiallar" to'plamini bosmadan chiqardi. Bu to'plam sharqshunoslik instituti asarlarining VII jildini tashkil etdi. Unda P.I.Ivanovning "Qoraqalpoq tarixi ocherki" maqolasi kirdizilib, qoraqalpoqlar haqida birinchi marta aniq ma'lumotlar berildi. Ushbu maqolasida qoraqalpoq atamasida ma'lumot beruvchi Abdullaxon II ning yorlig'ida keltiriladi. To'plamda A.N.Samoylovich "Xiva va Qoraqalpoqlar munosabatlari haqidagi XIX asr Xiva xronikalaridan parchalarning qisqacha tarjimasi". P.I.Ivanovning "Said Muhammadxon (1856-1865) Podsholigi tarixi". N.N.Palmovning va A.I.Ponomarevning "Rus tilidagi qoraqalpoqlar haqida bosma va qo'l yozma tarixiy xabarlar" maqolasi berilgan. Keyingi maqolada Riza quli Mirzoning asarlarini keltiriladi. 1875-yilda unda Erejeb biy haqida , u bila Rizo quli Mirzoning uchrashuvi haqida yozilgan. Rizo quli Mirzo qoraqalpoqlar ruslardan o'z qo'llariga olishni bir necha bor so'raganligini aytganda Erejeb biy bu faqat ayrim biylarning xiy lakorligi edi xolos deb javob keltiradi. Shuningdek Erejeb biy bergen ma'lumotlat keltiriladi. Bu ma'lumot bo'yicha 360yil avval hududida bo'lgan, shaharni qoraqalpoqlar slogan deydi. So'ngra shaharga no'g'oymalar kelgan. So'ng ruslar kelgandan so'ng shahar bosib olinadi. No'g'oymalar ularning qo'lida qoladi. So'ng qoraqalpoqlar yana 130 yil ko'chib yurgan va hazrati sulton yoki Turkistonga kelgan deydi. Unda 50 yil yashaydi. 180 yil avval urush bo'lib qoraqalpoqlar Turkistonni tashlab 3 tomonga ketadi: Quyi Sirdaryoga, Yangiyerga, boshqasi Zarafshonning o'ng sohilini egallaydi. Shuningdek 64 yil avval Muhammad Rahimxon davrida Quyi Sirdaryodan Amudaryo deltasiga qoraqalpoqlarning ommaviy ko'chirilganligi haqida aytildi. Shunda Erejeb biy 9 eshda bo'lgan.[4]

Qoraqalpoqlar tarixini o'rganish bo'yicha 1937-yildan boshlab S.P.Tolstov boshchiligidida Xorazm arxeologik-etnografik ekspeditsiya ishlari samarali chiqdi. 1948-yilda chop etilgan

“Qadimgi Xorazm sivilizatsiya izida”, “Oks va Yaksartning qadimgi deltalari bo‘ylab” kabi asarlarida qoraqalpoq xalqi tarixi ham o‘z ifodasini topgan. XX asrning 50-60-yillarida tariximizni o‘rganishda mahalliy tarixchi olimlarimiz katta hissa qo‘shti. Masalam: Ya.M.Dosumov “Qoraqalpoq tarixi ocherklari” kitobi 1960-yilda Toshkentda chop etildi. Qoraqalpog’iston tarixshunosligida ahamiyatli voqealardan biri bu 1974-yilda Toshkentda Qoraqalpog’iston tarixi bo‘yicha ikki jiddlik asarning chop etilishi bo‘ldi. U 1977-yilda qoraqalpoq tilida chop ettirildi. Qadimgi davrdan hozirgi kungacha Qoraqalpog’iston tarixi bo‘yicha bir jiddlik monografiya 1986-yilda rus tilida Toshkentda, 1989-yilda qoraqalpoq tilida Nukusda chop etildi.[5]

Xulosa qilib aytganda Mustaqilligimiz sharofati bilan muqaddas tariximizni chuqur har tomonlama o‘rganishga keng yo‘l ochildi. 1993-yilda S.Kamalov va A.Kashanovlar mualifligida “Qoraqalpog’iston tarixi” kitobi chop etildi. Unda 1917-yilga qadar xalqimiz tarixi o‘z ifodasini topgan. 90-yillarda qator Qoraqalpog’iston tarixi bo‘yicha maktab darsliklari yaratildi. Qoraqalpoq tarixi hali ko‘p chuqur tadqiqotlarni talab qiladi, ochilmagan siralr ko‘p. Mustaqillik tufayli milliy mafkuramiz, milliy tafakkurimiz qayta shakllangan davrda yangi tariximiz yaratilmoqda. Uni amalga oshirish uchun O‘zbekistonimizda barcha sharoitlar mavjud.

Foydalanimanba adabiyotlar ro‘yxati:

1. ”Материалы по истории Каракалпаков” S.B.Trudi Tom VII. 1990
2. Tleshmuratov.M “Qoraqalpoq han o‘zbek xalqlarinin ma’deniy baylanislarinin tariyixinan.N.1993
3. TleshmuratovM. “Qaraqalpaqlardin tushisqan xalqlar mene ma’deniy baylanislari”.N.1989
4. Yusupov.”O.J Janibek batir. Maman batir. Murad shayx. Aziyz baba, Qorazbek biy ataliq” N.1989
5. Mambetov K. “Qaraqalpaqlar tariyxi”.N.1993

**"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 21-КҮП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ**

(3-қисм)

Масъул мухаррир: Файзиев Шохруд Фармонович
Мусаҳҳих: Файзиев Фаррух Фармонович
Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев

Эълон қилиш муддати: 31.10.2020

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000